

УДК 321.7:327:316.7

Транснаціональна демократія і охорона громадського здоров'я

Тетяна Семигіна,
кандидат політичних наук,
доцент Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

Сучасна політична наука розглядає транснаціональну демократію як гібридну форму демократії, що синтезує ідеї різних нормативних підходів. Агентами розвитку транснаціональної демократії виступають міжнародні структури та організації. Реалізація ними глобальних ініціатив, зокрема в сфері охорони громадського здоров'я України, сприяє поширенню дискурсу щодо прав вразливих груп людей та демократизації процесів ухвалення, впровадження й оцінювання політичних рішень.

Ключові слова: транснаціональна демократія, дискурсивна демократія, глобальні ініціативи в сфері охорони громадського здоров'я.

Modern political science considers transnational democracy as a hybrid form of democracy that synthesizes ideas of different normative approaches. International organizations and structures serve as agents for the development of transnational democracy. They implement global initiatives, for example in sphere of public health in Ukraine, that promote discourse on human rights of vulnerable groups, as well as democratization of the policy processes.

Keywords: transnational democracy, discursive democracy, global initiatives in public health.

Глобалізаційні процеси сприяють утворенню світ-системи, в якій влада національних держав та їхній суверенітет зазнають змін. Це, в свою чергу, впливає на систему політичних відносин, у яких дістало поширення поняття «транснаціональний», що вийшло за межі позначення діяльності міжнародних корпорацій. Правники

почали вести мову про «транснаціональну організовану злочинність», «транснаціональне громадянство», політологи – про «транснаціональні партії» та «транснаціональну демократію», фахівці в інших галузях – про глобальні ініціативи, що мають пріоритет над ініціативами національними. Політичні інновації спонукають до глибшого осмислення процесів взаємовідносин між національними і наднаціональними політичними інститутами, сучасних тенденцій урядування і впливу глобальних ініціатив на сфери політики.

Тенденції розвитку демократії та демократичних процесів у сучасному глобалізованому світі аналізували чимало зарубіжних та українських науковців, зокрема, Е. Мак-Грю, А. Шапіро, К. Хатчкінс, Д. Хелд, К. Хекер, В. Бебик, Н. Латигіна та інші. Проте ці дослідники переважно акцентують увагу на загальних характеристиках глобалізації та теоретичних аспектах цієї проблеми, розглядають позитивні й негативні риси ліберал-інтернаціоналізму та дорадчої демократії, загальні риси транснаціональної демократії. Водночас деякі теоретичні та практичні виміри транснаціональної демократії вивчені недостатньо.

Ця стаття має на меті визначити сутність транснаціональної демократії шляхом аналізу нормативних теорій, на які вона спирається, охарактеризувати інституційний вимір транснаціональної демократії, проаналізувати конкретні приклади прояву транснаціональної демократії, зокрема, в сфері охорони громадського здоров'я.

Насамперед зазначимо, що в українському науковому дискурсі транснаціональну демократію подекуди визначають, як «демократію без кордонів» або глобальну демократію, демократію, яка стала глобальним стандартом [4; 6; 8].

Проте в західній політичній думці в обігу дещо інше тлумачення транснаціональної демократії. Так, австрійський вчений Г. Кюхлер характеризує транснаціональну демократію як гібридну форму демократії, називаючи її також пост-національною та демократією на мета-рівні [15]. Визначення «транснаціональна», за його твердженням, описує демократію поза межами суверенної національної держави в цілому і не є субкатегорією організації міжнародних відносин.

Д. Бохмен виразно відносить транснаціональну демократію до різновиду *космополітизму*, що підтримує нові політичні інституції для забезпечення глобальної справедливості та гуманності. За тлумаченням цього вченого, термін «транснаціональний» означає, що держави продовжують відігравати роль у політичному житті та транснаціональній політичній спільноті, будучи одними зі структур політичного простору. У той же час конкретні особистості чи суверенні держави не є фундаментальними складовими транснаціональних політичних структур. Це також не демократія без кордонів, це радше *демократія крізь кордони*, демократія не однієї спільноти, а множини багатозарових спільнот, не одного народу (*demos*), а різних народів (*demoi*). Тобто державні кордони, за визначенням

Д. Бохмена, не відокремлюють демократію всередині певного суспільства від демократії поза цим суспільством, не вирізняють тих, хто має нормативну владу та комунікативну свободу вимагати справедливості, від тих, хто такого не має [9].

Відомий дослідник питань глобалізації та транснаціональної демократії Д. Друзек наголошує, що в сучасному світі багато що залежить від комунікативної практики і глобальних ідей, які поширюються за допомогою медіа [11]. Тому формування та утвердження ідей транснаціональної демократії цей вчений пов'язує з *дискурсивною демократією*, що узаasadжена в ідеях німецького філософа та соціолога Ю. Габермаса стосовно комунікативної дії, хоча й не заперечує впливу космополітизму, що має свою теоретичну й емпіричну нішу. У той же час Друзек упевнений, що неоконсерватори не зацікавлені у поширенні демократії понад чи крізь кордони національних держав.

Друзек звертає увагу на те, що транснаціональна демократія не є демократією виборчою, вона не інституціоналізована у певних формальних структурах чи організаціях. Натомість вона набуває форми компетентного децентралізованого контролю за змістом та важливістю глобального публічного дискурсу. На думку цього науковця, у сучасному світі важливими дискурсами виступають: «ринкова свобода», «сталій розвиток», «права людини», «ісламський радикалізм»; вони дають змогу втілювати концепцію «урядування без уряду», описану ще 1992 року [12]. За визначенням української дослідниці О. Гребіневич, транснаціональну демократію слід розглядати саме як дискурсивну, при цьому нормативним ядром легітимізації світового укладу постають права людини [2]. Відтак практично усі науковці пов'язують становлення ідей транснаціональної демократії із міжнародними соціальними рухами, у тому числі за права тих чи інших груп людей, глобальним феміністичним рухом, рухом за захист довкілля тощо.

Частина дослідників транснаціональної демократії розглядає її у контексті *плюралістичної демократії*. Так, американський дослідник міжнародних відносин Р. Кієгейн розуміє демократію на міжнародному рівні як форму «добровільного плюралізму за умов максимальної прозорості» [14, 88]. Завдяки головним принципам класичного плюралізму така демократія характеризується наголосом на політичних і громадянських правах, представництвом завдяки організованим інтересам, рівномірним розподілом влади, обмеженою державною владою та врядуванням на основі консенсусу. Фактично йдеться про формування глобального (транснаціонального) громадянського суспільства, що його, зокрема, описували український політолог В. Бебик [1], численні американські дослідники, наприклад, Д. Лезерман та Д. Веббер [10]. Водночас слід пам'ятати, що громадянське суспільство, зокрема й глобальне, також розуміють як суспільну форму дискурсивних практик (або «символічного

світу»), в основі якої нарощують значення громадянської культури населення та демократичні цінності.

Ще одні прихильники ідей транснаціональної демократії, *ліберал-інтернаціоналісти*, обстоюють побудову міжнародного порядку, заснованого на верховенстві права та співпраці між державами. Вони вважають, що торгівля та міжнародна економічна взаємозалежність створять світ, у якому держави врешті-решт відімруть. Крім того, частина з них, у тому числі теоретики Д. Айкенберрі та Е.-М. Слотер, наполягають на створенні нової міжнародної організації – «ліги» демократичних країн світу, здатної просувати ліберальні ідеї на міжнародному (наднаціональному) рівні [3]. Однак ліберал-інтернаціоналісти, як відзначає український науковець Н. Латигіна [4], схильні недобачати структурну нерівність влади в глобальній системі і зокрема нерівність впливу інституцій транснаціонального громадянського суспільства та тиску глобального капіталу. На думку цієї дослідниці, обстоювання прозорості та підзвітності не достатньо для боротьби з такою нерівністю доступу і впливу.

У сучасних зарубіжних та українських джерелах дедалі більшої популярності набуває позиція британського науковця Е. Мак-Грю, висловлена у його книзі «Транснаціональна демократія: теорія та перспективи». За твердженням дослідника, ідею цієї демократії не можна витлумачити з позицій лише однієї теорії чи концепції. Вона розкривається комплексно, за допомогою описаних раніше нормативних теорій (космополітична демократія, дорадча або дискурсивна демократія, радикальна плюралістична демократія, ліберал-інтернаціоналізм). Кожна із цих теорій, на думку автора, сама по собі являє «загальний синтез нормативних аргументів, що відображають спільне розуміння головних визначальних принципів транснаціональної демократії» [5, с. 32]. Спільною ознакою перелічених теорій Мак-Грю вважає спробу надати значення, так би мовити актуалізувати повною мірою ідеї транснаціональної демократії і з'ясувати нормативні принципи, моральні ідеали та інституційні умови, які необхідні для її ефективної реалізації. Саме така спільність теорій дає підстави науковцю наголосити, що за умов сучасної глобалізації транснаціональна демократія – потрібний, бажаний і політично здійснений проект.

Ключовими суб'єктами (акторами) політики за умов транснаціональної демократії, за оцінками зарубіжних науковців, виступають:

- структури глобального чи регіонального урядування, в яких більшість належить демократичним країнам [17];
- міжнародні (наднаціональні) представницькі інституції [16];
- міжнародні організації, які стають аренами, де виражаються інтереси національних держав [13].

Цікава тенденція намітилась у Європарламенті, де з часів Маастрихтського договору формування політичних груп відбувається

не на основі національної чи національно-територіальної приналежності, а за політичними інтересами. Унаслідок такого рішення почали діяти транснаціональні партійні «клуби», частина з яких функціонують як позапарламентські міжнародні організації, що користуються спільними фінансами, бюрократичним апаратом, виборчими стратегіями. Зокрема, це партії європейських соціалістів, об'єднання ліберальних партій і об'єднання християнсько-демократичних партій [7, с. 276].

В сфері охорони громадського здоров'я, зокрема, в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, до глобалізованих суб'єктів можна віднести: ЮНЕЙДС (UNAIDS) та інші структурні підрозділи ООН, Глобальний Фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією, Світовий Банк, організації «Лікарі без кордонів», СНІД Фонду «Схід-Захід» (AFEW), Міжнародний фонд «Відродження» (фонд Д. Сороса) та допомогіві організації економічно розвинутих країн – USAID, DFID тощо. Не всі ці організації є новими політичними інституціями, створеними для протидії епідемії, для деяких з них царина ВІЛ/СНІДу стала продовженням попередньої діяльності. Ретроспективний аналіз політики цих міжнародних організацій засвідчує, що вони не лише підтримували розвиток в Україні медичних і соціальних послуг, а й вплинули на становлення громадських організацій, що надають послуги ВІЛ-позитивним людям та здійснюють профілактичну роботу, а також на розвиток активістських груп, груп взаємодопомоги та правозахисної практики. Слід нагадати, що міжнародні організації виділяють Україні суттєве фінансування, яке дорівнює чи навіть перевищує частку національних витрат на заходи протидії епідемії ВІЛ/СНІДу. Згадані міжнародні та донорські організації виступають донорськими структурами не тільки у фінансовому, а й у політичному плані, оскільки слугують носіями нових, більш демократичних моделей політичної поведінки, сприяють упровадженню ідей демократії та учасницької політичної культури, більшій прозорості та підзвітності політики охорони здоров'я. Всі вони, без винятку, обстоюють глобальну ідею захисту прав та протидіють дискримінації людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом, і представників тих груп, які мають найвищі ризики підхопити цю інфекцію.

Своєрідною точкою відліку у формуванні глобалізованого контролю в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу можна вважати 2001 рік, коли Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІДом, у якій визначені ті заходи, що мають вживатись урядами в сферах права, політики та практики, аби захистити права людини й досягнути пов'язаних з ВІЛ цілей у площині громадського здоров'я. Україна підписала цю декларацію і відтак кожні два роки, як і інші країни, змушена готувати та публікувати національною та англійською мовами звіт про виконання цієї декларації, проводити спеціальні дослідження для оцінки ефективності здійснюваних заходів

у цій сфері. Це виглядає досить інноваційно на тлі загальної практики непрозорості і непублічності української політики.

У розвиток ідей дорадчої та плюралістичної демократії 2004 року ЮНЕЙДС, яка є спеціалізованою структурою ООН, запропонувала «триєдині принципи», згідно із якими кожна країна, що має на меті забезпечення адекватної відповіді на епідемію, повинна створити: єдину національну стратегію з ВІЛ/СНІДу, що об'єднувала б усіх партнерів під національним керівництвом, єдиний національний координуючий орган, котрий би забезпечував виконання зазначеної стратегії в усіх секторах, а також єдину систему моніторингу та оцінки дієвості заходів політики. Ці принципи поступово втілюються як в Україні, так і в інших державах. З часу оголошення епідемії в нашій країні ухвалено шість національних (державних) програм протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, при чому останні з них окреслюють заходи, як державних, так і недержавних організацій, не перекладаючи боротьбу з ВІЛ/СНІДом винятково на плечі Міністерства охорони здоров'я.

Донедавна в Україні на національному рівні функціонувало кілька координаційних комітетів (при Президенті України та при Кабінеті Міністрів України, що відбивало суперечливі стосунки між різними гілками вищої влади в останні роки), в яких – на вимогу міжнародних організацій – трохи менше половини місць віддано представникам недержавних структур. Також в останні роки за ініціативою реципієнтів коштів Глобального фонду система моніторингу та оцінки заходів із протидії епідемії ВІЛ/СНІДу набула легітимного (через відповідні рішення Кабінету Міністрів та Міністерства охорони здоров'я України) та організаційно-інфраструктурного (через надання повноважень на здійснення моніторингу та оцінки спеціально створеним для цього центрам) вимірів.

Проведений аналіз засвідчує, що міжнародні організації та втілювані ними глобальні ініціативи, зокрема в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, сприяли розвиткові в Україні елементів дискурсивної демократії, коли права голосу набули ті, хто перебував у маргінальному становищі в суспільстві. Зокрема, активну роль відіграла у цьому створена 2004 року Коаліція ВІЛ-сервісних організацій, яка об'єднує 77 організацій із 22 областей України. Ця організація проголосила стратегічним напрямом своєї діяльності забезпечення рівноправної участі НДО в процесі планування, розробки, реалізації та моніторингу політики держави в подоланні епідемії ВІЛ/СНІДу та контролю туберкульозу в Україні, тобто вона здійснює функції представництва організованих інтересів, що можна вважати виявом плюралістичної демократії.

Отже, в Україні в сфері протидії соціально небезпечним хворобам спостерігаються нові зразки політичного мислення і поведінки, що стають основою для формування політичних традицій, притаманних учасницькій політичній культурі. Відбувається це переважно унаслідок

поширення в українському середовищі наднаціональних уявлень щодо соціально-політичних взаємодій у сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, інституціоналізації нових координаційних структур та системи моніторингу й оцінки заходів із протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, а також деінституціоналізації виняткової відповідальності Міністерства охорони здоров'я за всі питання охорони громадського здоров'я. Такі тенденції значною мірою обумовлені впливом глобальних структур та глобальних ініціатив.

Слід відзначити, що різні структури пропонують підходи до протидії епідемії. Так, структури ООН обстоюють позицію універсального доступу до лікування та профілактики ВІЛ, Глобальний Фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом і малярією зосереджує увагу переважно на вразливих групах, насамперед споживачах ін'єкційних наркотиків, котрі виступають рушійною силою епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні, й активно лобіює відповідні програми, що наштовхнулись на опір частини фахівців та силових структур. Світовий Банк орієнтував свою програму на цільову профілактику серед працездатного населення, передовсім, на роботу з ув'язненими. Попри окреслені відмінності діяльність цих глобальних акторів політики єднає зацікавленість у розвитку та становленні громадянського суспільства в Україні, демократизації процесів ухвалення, впровадження та оцінювання політичних рішень у сфері охорони громадського здоров'я, що можна вважати виявом транснаціональної демократії, зокрема такої її складової як плюралістична демократія.

Узагальнюючи думки, викладені в цій статті, слід звернути увагу на модерне розуміння транснаціональної демократії як демократії скрізь (понад) кордони, що набула форми неінституціоналізованого формального глобального контролю за діяльністю суверенних держав. Аналіз політичної практики, зокрема, в сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні, засвідчує значний вплив глобалізованих суб'єктів політики на зміст і реалізацію конкретних заходів політики, поширення ідей плюралістичного урядування та дискурсу щодо прав людини.

Література:

1. **Бєбик В.** Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – №2. – С. 140-156.
2. **Гребіневич О. М.** Ціннісно-нормативна легітимізація політичної системи: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2006. – 20 с.
3. **Каган Р.** Слово в захисту ліги демократій // STRATEGiU: Политическое Экспертное Сообщество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://strateger.net/The_case_for_a_league_of_democracies?s

=0b5e43a448643f2cd6a32ab8e2dd23df.

4. **Латигіна Н. А.** Сучасні тенденції розвитку демократії у світовому політичному просторі // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 42. (підсерія «Курасівські читання»). – С. 240-251.

5. **Мак-Грю Е.** Транснаціональна демократія: теорія та перспективи. – К.: Смолоскип, 2006. – 156 с.

6. **Палас Н.** Транснаціональна модель демократії та вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 145-150.

7. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.

8. **Угрин Л., Поліщук Х.** Проблеми нівелювання демократичного ідеалу в процесі глобалізації // Вісник Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка / Серія: Міжнародні відносини. – Львів, 2004. – № 12. – С. 34-46.

9. **Bohman J.** Introducing Democracy across Borders: from *dêmos* to *dêmoi* // *Ethics & Global Politics*. – 2010. – Vol.3. – No. 1. – PP. 1-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.sfu.ca/coaction/index.php/egp/article/viewArticle/4849/5343>.

10. *Charting Transnational Democracy: Beyond Global Arrogance* / Ed. by Leatherman J., Webber J. – US: Palgrave MacMillian, 2005. – 320 p.

11. **Dryzek J.** Transnational Democracy in an Insecure World: Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Marriott Wardman Park, Omni Shoreham, Washington Hilton, Washington, DC, Sep 01, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.allacademic.com/meta/p39856_index.html.

12. *Governance Without Government: Order and Change in World Politics* // Ed. by Rosenau J. N., Czempiel E.-O. – New York: Cambridge University Press, 1992. – 328p.

13. **Hirsh J.** The democratic potential of non-governmental organizations // *Transnational Democracy: Political spaces and border crossing* / Ed. by J. Anderson. – London: Routledge, 2002. – P. 195-214.

14. **Keohane R. O.** International Institutions: Can Interdependence Work? // *Foreign Policy*. – 1998. – Spring. – Issue 110. – P. 82-97.

15. **Köchler H.** The European Constitution and the imperatives of transnational democracy // *Year Book of International Law and Contributors*. – Singapore, 2005. – P. 88-100.

16. **McGrew A.** Democratizing global institutions: possibilities, limits and normative function // *Transnational Democracy: Political spaces and border crossing* / Ed. by J. Anderson. – London: Routledge, 2002. – P. 149-170.

17. *Our Global Neighborhood: The Report of the Commission on Global Governance*. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 432 p.